

Боронь А.

"Музыкант" Тараса Шевченко в типологических отношениях с рядом русских повестей о музыкальном искусстве (1830–1840-х годов)

Повесть Т. Шевченко "Музыкант" (1854–1855) рассматривается в типологических отношениях с рядом русских повестей 1830–1840-х годов о музыкальном искусстве: "Последний квартет Бетховена" (1830) и "Себастьян Бах" (1834) В. Одоевского, "Именины" (1832–1833, опубликована 1835) Н. Павлова, "История двух калош" (1839) В. Соллогуба, "Максим Созонтович Березовский" (1844) Н. Кукольника. Такое сопоставление показало наличие некоторых общих черт в трактовке похожей темы, главное же – оно позволило выявить специфику художественного подхода украинского писателя к изображению личности музыканта, определить особенности поэтики повести в контексте произведений аналогичного идейно-тематического направления.

Ключевые слова: сюжет, переключки, типологические отношения.

Boron O.

The story "Musician" by Taras Shevchenko in typological relationships with a number of Russian novels about musical art (of the 1830s and 1840s)

The story "Musician" (1854–1855) by Shevchenko is considered in typological relationships with a number of Russian novels of the 1830s and 1840s about musical art such as "Last Quartet by Beethoven" (1830) and "Sebastian Bach" (1834) by V. Odoevskij, "Birthday Celebration" (1832–1833, publ. 1835) by M. Pavlov, "The story of two galoshes" (1839) by V. Sollogub, "Maxim Sozontovich Berezovskij" (1844) by N. Kukolnik. This comparison showed some similarities in the treatment of similar themes, essentially it made possible to identify a specific artistic approach of the Ukrainian writer to portray an image of musician, to trace the features of the poetics of his story in the context of works of a similar ideological and thematic direction.

Keywords: plot, overlaps, typological convergence.

УДК 76.046(477)“18”

**О. Гомирева, асп.,
Національна академія образотворчого мистецтва
та архітектури**

"ПРИТЧА ПРО БЛУДНОГО СИНА" В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються особливості змісту і призначення графічної серії "Притча про блудного сина" Т. Шевченка у відношенні до євангельської притчі, соціальних та автобіографічних аспектів, полеміки між дослідниками щодо трактування цього твору.

Ключові слова: повчання, соціальна проблематика, гуманізм, романтизм, автобіографічність.

Творчість Тараса Григоровича Шевченка досліджується вже більше ніж півтора сторіччя. При цьому її багатоплановість, змістова

й проблематична розгалуженість є причиною того, що й досі в науковій сфері є дискусії, відкриті питання та нові точки зору. Є твори, смисл яких настільки багатозарядний, що досягнути повністю задум митця складно. Тому навколо них точаться дискусії та різночитання. Такою є, зокрема, "Притча про блудного сина" – графічна серія, виконана Шевченком у засланні в 1856–57 рр.

"Притча про блудного сина" являє настільки складний багаторівневий комплекс, що для його повного аналізу необхідне ґрунтовне наукове дослідження. Цю притчу можна розглядати в різних контекстах (євангельської моралі, української історії, світової культури) та на різних рівнях (загальнолюдський, конкретний соціально-критичний, автобіографічний). В свій час дослідники розкривали зміст і значення притчі з різних аспектів, давали детальні мистецтвознавчі та філософські трактування.

Так, В. Яцюк інтерпретував цю серію з загально-моральних позицій. Він провів уважний мистецтвознавчий аналіз деталей, мотивів, композиційних рішень, висвітливши їх змістове навантаження, запропонував власну теорію щодо послідовності аркушів у серії. Дослідник детально розкрив те, як ідейне наповнення передається через художні засоби. Л. Генералюк проаналізувала зв'язки твору Т. Шевченка з євангельським текстом, провела аналогії з розробками цієї теми в західноєвропейському мистецтві, виклала та обґрунтувала гіпотезу щодо глибинного змісту "Притчі" в світлі національної історії. П. Білецький висловив своє трактування серії, також вказав на її зв'язок з народним мистецтвом. До цієї теми звертались в своїх дослідженнях творчості Шевченка визначні мистецтвознавці: Д. Антонович, П. Говдя.

Незважаючи на проведені різносторонні дослідження, завжди залишається відкриті до нового й суб'єктивного трактування питання. Тому у цій статті я б хотіла торкнутись певних моментів, котрі мають не тільки мистецтвознавчий, але й більш загальний та синтетичний характер: зміна повчальної ролі притчі та інший підхід до глядача, відношення суб'єктивного авторського "я" до об'єктивного змісту серії та його вплив на трактування соціально-критичних елементів "Притчі", – і висловити свою думку з цих питань.

Ця серія Т. Шевченка є одним зі складніших та найбільш дискусійних витворів Шевченка. Вона залишає надто широкий простір для кардинально протилежних трактувань. Невирішені питання виникають вже з базових речей – з самого сюжету. Відповісти щодо розвитку та деталей сюжету дослідники можуть лише гіпотетично. Так, різні автори пропонують різну послідовність аркушів, які розкривають хід подій. Я схиляюсь до варіанту В. Яцюка, за яким історія розвивається від програву в карти, сцен у шинку, в хліві і на кладовищі до зображення у в'язниці і покарання

колодкою. Останнім аркушем В. Яцюк називає "Серед розбійників", і ця сцена є найбільш дискусійною. Наприклад, П. Говдя вставляє її в середину серії та стверджує, що це момент найбільшого падіння: скоєння блудним сином вбивства. Деякі дослідники, як, наприклад, Д. Антонюк, взагалі ставлять під сумнів приналежність аркуша до цієї серії. Для Яцюка, як і для Л. Генералюк, це логічне завершення безпутного життя, розплата, покарання. Блудний син – не вбивця, а жертва, яка дійшла до низу і розплачується за свої гріхи. Це дуже важливий момент для нашої першої тези.

В. Яцюк вичерпно пояснює широкий спектр трактувань цього твору Шевченка: "Зрозуміло, що такі й подібні "прочитання" Шевченкової "Притчі" зумовлені не тільки даниною часу чи суб'єктивністю дослідників, але й ускладненою метафоричністю образної мови автора і не зовсім звичним способом зв'язку між структурними одиницями серії" [9, 274].

Є нюанси, які можна озвучити з впевненістю. По-перше, все перенесено в сучасність: сучасні сюжети (хоча й про вічні цінності й проблеми), сучасний герой. Також змінено розвиток сюжету, додані деталі й нюанси падіння героя.

Найголовніша риса притчі – це її моральнісне спрямування. Однак, у Т. Шевченка воно дещо різниться від євангельської моралі. Основне питання, яке стоїть перед нами – чим є притча і яке завдання ставить перед нею автор? Шевченко – перш за все гуманіст. Антропоцентризм його творчості вже сформульований дослідниками, але залишаються сильні розбіжності у характері цього антропоцентризму в даній графічній серії. Наскільки вони пов'язані з євангельською ідеєю притчі, з просвітницькими настроями Т. Шевченка, з соціальними проблемами, які хвилювали поета в більшості його творів, з власною біографією митця. Ці питання наріжні для трактування "Притчі", і з приводу кожного є складні нюанси.

Перше, що має значення – це що залишилось від первинної ідеї притчі в Євангелії від Луки і що змінилось. Здебільшого на це питання дали відповідь дослідники, зокрема Л. Генералюк. Однак, з'являються певні міркування щодо переорієнтації автора у виховному змісті притчі.

Змінився хід сюжету, але коли ми починаємо заглиблюватись в роботи художника, то приходимо до висновку, що відступи від сюжету стають неважливими. Це деталі, а головне те, що у Шевченка змінюється спрямування притчі, її функція. Весь принцип дії на глядача інший, інша суть історії та її завдання.

Для розуміння цієї зміни найважливіший момент – фінальна сцена притчі. Я приймаю сторону В. Яцюка та Л. Генералюк – фіналом є сцена, в якій ми бачимо вбитого блудного сина. І тут постає питання: чому Шевченко змінює кінцівку в притчі? Чому

замість каяття та отриманого прощення – прояву надії та світла – він закінчує карою за гріхи, смертю й безвихіддю? Може тому, що лишає каяття і спасіння глядачу. Його повчання не таке, як в Біблії. У Святому письмі показано, що треба каятись, і тоді все буде добре. У Шевченка все набагато актуальніше: показано, що людина робить поганий вибір, і це її губить. Не надія, а фатальність. Каяття не врятує героя, він приречений. Але його історія – застереження тим, хто ще має шанс.

У цьому найважливіший хід художника, саме в цей момент стверджується його авторське бачення повчальності не як прикладу для наслідування, а як попередження. На перший план виходить відгук глядача, якого автор прагнув. Читач судить і оцінює з власного досвіду, принципів, ідеалів. Він знаходить собі винного у ситуації, пояснює по-своєму позиції героя, автора і виробляє власну позицію. У цьому сила серії, що навіть об'єктивні дослідники не вийшли за межі цього сценарію. "У ній ("Притчі" – О. Г.) не накреслений фінал – прощення батьком сина, біблійний сюжет, на думку Шевченка, триває, він відкритий і неоднозначний" – пише Л. Генералюк [3, 420]. І хоча вона дає своє специфічне трактування того, як фінал триває в житті, висловлений висновок є абсолютно закономірним.

Гіпотеза щодо характеру притчі підтверджується ще одним важливим фактом: Шевченко не показує у героя жодної емоції щодо наслідків його дій. Жодного каяття, жалю, прикросців. Чому? Чому, коли він розплачується за свої гріхи, він не шкодує? Забрана найважливіша ідея притчі, вся її біблійська суть – каяття. І в цьому падіння героя продовжується навіть поза сюжетним ходом. Художникові треба було показати цей хибний шлях, а не психологізм внутрішньої боротьби. Знову приходимо до висновку, що це не повчання вже, а пересторога. Ця риса зближує "Притчу" Шевченка з середньовічним християнським мистецтвом, в якому глядачеві давали приклад ситуації, конкретну настанову.

Розглядаючи зміст і значення "Притчі", неможливо обійти увагою соціальний аспект, адже він виразно фігурує в творчості Шевченка загалом, а тому й в будь-якому її дослідженні. Тут, як і в інших питаннях, однозначності нема, і дослідники робили різні висновки.

Я переконана, що найголовніше значення притчі – універсально-гуманістичне. Шевченко був зосереджений на людині і її бутті. "Притча" дещо випадає з загальної вузької критичної направленості його поетичної творчості, вона показує відхід від гострої соціальної та політичної тематики в бік людського фактору. Якщо в більшості творів Шевченко виводить головним джерелом нещастя зовнішнє оточення, вороже герою, то в цій серії він звертається не стільки до несприятливих реалій, скільки до особистого вибору, який герой вільний робити в цих реаліях.

Ця проблема вибору і різних проявів людської волі є шевченковою "самореалізацією в межах доби романтизму (зрушення в бік гуманізму та психологізму, загострений інтерес до внутрішнього світу людини, до її духовних "борінь") людська натура двоїста – арена боротьби темних і світлих начал", як пише В. Пахаренко [5, 38].

Часто цій серії приписували викривально-критичний соціальний і політичний зміст, але здебільшого в радянські часи. Часи змінились, є змога трактувати твори з багатьох точок зору, відкинувши ідеологічні питання. Тому полемізувати цікаво саме з нещодавніми дослідженнями, вільними від заангажованості.

Найперше трактування, яке мене цікавить – це пояснення серії Л. Генералюк в її дослідженні "Універсализм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва". Вона абсолютно доречно пише, що трактувати твір в одному смисловому ключі неможливо. Дослідниця робить слушний глибокий аналіз, в якому все аргументовано і продумано. Та категоричність висновків й аналогій викликає незгоду.

Л. Генералюк вважає, що блудний син – це український народ, який терпить митарства через свій вибір залежного стану і має усвідомити катастрофу своєї деградації й звільнитися. Як пише Л. Генералюк, "головна його ціль – відкрити очі народу-парію: вибух емоцій, що знайшов свій вихід у серії рисунків, дискусійній і дотепер, контамінує з аналітичними роздумами над історією України" [3, 405]. Вона називає Шевченка "будителем нації".

Дослідниця недвозначно стверджує свою думку: "Історичні періоди в житті нації, історичний вибір, зміни, врешті, внутрішні конфлікти сучасного йому українства умовно представити в образі окремої людини – таким був задум Шевченка" [3, 407]. Для неї тема непутячого купецтва є лише прикриттям для набагато глобальнішої ідеї формування національно свідомої середньої верстви населення, здатної протистояти поневоленню. Навіть шевченкову характеристику "неграмотний" вона розглядає як "пасивний, національно пригноблений" [3, 412]. Це для неї синонім національної несвідомості.

Однак, на мою думку, Л. Генералюк занадто категорично стверджує, що в задумі Шевченка реформування середньої верстви мало на меті такі конкретні завдання, як звільнення від гніту імперії. Це один з наслідків створення розумної й морально вихованої нації. Його ідея ще більш глобальна та універсальна: виховання вільного піднесеного духу людини. "А середня верства – це величезна та, на нещастя, напівписьменна маса, це половина народу, це серце нашої національності" – тут немає й натяку на пробудження національної свободоловності, протесту проти пригнобленості, він має на увазі створення з нашої нації освіченого та культурного

суспільства. Я вважаю, що прочитання в історично-соціальному аспекті значно обмежує гуманістичне звучання "Притчі".

Якщо тенденція звернення до свого народу справді виявлена в первинному просвітницькому задумі серії, то таке впевнене приписування їй ролі виразника історичних і соціальних проблем всього українського народу нічим не підкріплене.

Ще один аспект – це символіка, яку докладно розбирає Л. Генералюк. Кожен аркуш вона трактує згідно історичних етапів підкорення Росією України. Всі предмети і фігури в аркушах набувають алегоричного значення. Але, якби ці роботи справді містили ті символи, то композиції аркушів будувались би за іншим принципом: були б чітко виділені блоки, які втілювали б певні метафори. А так вся увага прикута до постаті героя, його дії, стану – саме він виділений найбільше і зав'язує на собі смисл зображення. Тому це ще раз підтверджує, що цікавив автора найбільше герой – тобто особистість, людина. Все довкола, якщо несе символічне навантаження, то як атрибуту дійства, нового етапу в житті блудного сина. Наприклад, кайдани, які, за багатьма дослідниками, символізують неволю народу, справді відповідають ідеї неволі. Однак, на мою думку, неволі духовної: син вже дійшов до такої стадії падіння, що він не може звільнитися від несправедного шляху. І тому кайдани цілком логічно "розкриваються" в аркуші "Покарання шпіцрутенами", якщо б він відносився до серії. Це пояснюється тим, що це нелюдське покарання вже компенсує грішний шлях сина.

Крім того, те, що Шевченко пише: "Шкода, що покійний Федотов не натрапив на цю багату ідею, він би з неї створив найартистичнішу сатиру в лицах для нашого темного напівграмотного купецтва", – а потім каже, що "для нашого середнього напівграмотного стану потрібна сатира ... розумна і благородна. Така, наприклад, як "Жених" Федотова, "Свої люди – сочтемся" Островського і "Ревизор" Гоголя", – свідчить, що він відносив свій твір до суспільної моральної сатири. Недарма, як слушно зауважила Л. Генералюк, Шевченко зображує героя красивим і досконалим фізично, як античну людину. Краса й здоров'я були у художника невіддільні від духу: він "сповідує принцип калокагатії – гармонії між зовнішньою і внутрішньою красою, або між красою і духовною досконалістю" [5, 36]. На цьому контрасті зовнішнього здоров'я блудного сина та його внутрішньої слабкості художник звертає увагу на розтрату такого потенціалу. Незалежно від умов життя, у героя є значні можливості і вибір, що дає свободу, але не від поневолення, а від існування у темряві аморального життя.

Саме тому, на мою думку, ця серія має стояти окремим блоком в його творчості, оскільки знаменує новий концепт, нову гілку в роботі митця з соціумом.

Однак, певні соціальні ремінісценції є. У радянські часи дослідники набагато жорсткіше пов'язували зміст серії з критикою соціально-політичного становища людей в Російській імперії, критикою солдатчини. Є багато озвучених аргументів, які заперечують таку точку зору, хоча вона подовжує існувати.

У зображення, як через сюжет так і через окремі деталі, проникають атрибути окремої групи суспільства – військових. Зокрема, зображення казарми у "Покаранні колодкою", шинель, яка з'являється в сепії "У хліві". У поєднанні з сюжетами знущань ("Покарання колодкою" та "Кара шпіцрутенами", яку пов'язують з серією) це викликало поспішні висновки щодо того, що герой – солдат і темою є засудження порядків імперської солдатчини. Така лінія існує в творах часу шевченкового заслання, але зараховувати до неї такий неоднозначний комплекс, як "Притча", не можна.

При запереченні політичної чи історичної національної ідеї як основи задуму, необхідно пояснити наявність цих деталей, таких конкретних, буквальних, що вони різко контрастують з "нейтральним", універсальним характером зображень в цілому. І тут ми звертаємось до ще однієї важливої проблеми – автобіографічності.

У цій графічній серії ми маємо боротьбу двох начал: чисто особистісного, суб'єктивного, тому автобіографічного начала і загально-виховного, моралізаторського. Значне й глибоке спрямування притчі, як звернення до людей з повчанням, переривається сильними імпульсами особистих перипетій. Відношення цих двох начал є важливим питанням. Наскільки художник дотримувався основної лінії. Наскільки допустив власні "крики душі" і яке вони мали значення для змісту? Крізь призму цих питань ми торкнемося трактування певних соціальних елементів "Притчі".

Зв'язок притчі з соціальними реаліями відбувається не через критику устоїв імперії, не через злободенні мотиви, як стверджували радянські дослідники. Я б сказала, що він з'являється майже мимовільно. Постановка цих соціальних проблем відбувається через спорідненість елементів "Притчі" з власною біографією художника, через його суб'єктивний досвід. Він підходить до конкретних аспектів тогочасного суспільства через автобіографічність, а не гострокритично в лоба. Поки він розробляв цю тему, малював, він вилив і свої щоденні переживання, сентиментально наситив зображення моментами свого нелегкого життя на засланні. І це цілком природно, зважаючи на емоційну близькість йому його героя – неприкаяного блукальця, який змушений терпіти кару на чужині.

Художник виражав крім моральних виховних ідей також і ті думи й переживання, які займали його довгі роки заслання. Наприклад, "Кару

колодкою" можна трактувати як вираз приреченості на мовчання (творче мовчання через заборону писати й малювати в Новопетровському укріпленні), пише В. Яцук [9, ...]. Може саме ті знущання, які він бачив в солдатському середовищі, наводили його на гуманістичні роздуми про необхідність утвердження гідності людської особистості, її цінності. Та на цьому злободенність закінчується.

Можливо, з цієї причини аркуш "Покарання шпіцрутенами" не ввійшов до серії, бо він не відповідає універсальній, загальній спрямованості "Притчі". Він несе більш конкретне ситуаційне значення, пов'язане з реаліями Шевченкової біографії, що його оточувало. На жаль, і це припущення є гіпотетичним.

Отож, маємо певні чіткі висновки щодо значення "Притчі про блудного сина" Шевченка. По-перше, що, відносно євангельської притчі, цей твір змінює своє призначення з повчання на пересторогу, і таким чином він актуалізується та загострюється. По-друге, "Притча" розширює проблематику творчості Шевченка до глобальних меж людського буття. Шевченка цікавить воля особистості, незалежно від реалій, – в цьому він реалізував свої романтичні настрої. Це "концепт самоусвідомлення (індивідуальної свободи та індивідуальної відповідальності за вибір)" – пише Л. Генералюк [3, 142]. По-третє, власна нелегка біографія митця, його переживання не могли не вилитись в цей твір, хоча й опосередковано. Ми бачимо як реалії його заслання вплітаються в образний лад серії. Лише через автобіографічні деталі в серію проникає соціально-критичний елемент солдатчини, імперських порядків.

Цей твір є глибоко оригінальним та особливим, як для українського мистецтва, так і для його власної багатой творчості. На нас чекає ще не одне детальне дослідження, не одна дивовижна інтерпретація, оскільки ця тема невичерпна, доки збагачується суб'єктивний досвід.

З погляду національного піднесення і патріотизму, можливо, було б дуже актуально й своєчасно трактувати "Притчу" Шевченка у ключі національної історії. Однак, завжди слід пам'ятати, що Тарас Шевченко був мислителем і гуманістом. Він бачив у нашому народі не лише українців, але й людей. Тому митець, котрий приділяв стільки уваги соціальному та політичному буттю нації, міг підійматись і вище за них – до рівня буттєвих питань людської особистості, духовного шляху та існування людини у будь-якому світі. "Притча" є настільки універсальною, що буде актуальною в багатьох умовах і контекстах. І доки існуватимуть дискусії, доти її значення буде актуалізуватись. Тому дослідникам цього твору необхідно детермінувати свою позицію у цій вічній полеміці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Д. Шевченко-маляр / Вст. слово С. А. Гальченка; післям. Т. І. Андрущенко. – К.: Україна, 2004. – 272 с.
2. Білецький П. Апостол України. Життя і творчість Тараса Шевченка / ред. О. Гутянська, Ю. Іванченко. – К.: Стило, 1998. – 283 с.
3. Генералюк Л. Універсальність Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва / Л. Генералюк. – К.: Наук. думка, 2008. – 544 с.
4. Говдя П. Т. Г. Шевченко-художник: нарис / П. Говдя. – К.: Мистецтво, 1955. – 80 с.
5. Пахаренко В. Генеза Шевченкової етики / В. Пахаренко // Дивослово. – 2013. – № 5. – с. 36–38.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: [у 12 т.]. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості / Редкол.: М.Г. Жулинський та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – 496 с.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: [у 12 т.]. Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. / Редкол.: М.Г. Жулинський та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 632 с.
8. Яцюк В. Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838-1861 років / В. Яцюк. – К.: Балтія Друк, 2004. – 112 с.: іл.
9. Яцюк В. Малярство і графіка Тараса Шевченка: спостереження, інтерпретації / під ред. В. Козирського. – К.: Рада, 2003. – 368 с.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Гомирева Е.

"Притча о блудном сыне" в интерпретации Тараса Шевченко

В статье рассматриваются особенности содержания и предназначения графической серии "Притча о блудном сыне" Т. Шевченко по отношению к евангельской притче, социальным и автобиографическим аспектам, полемике между исследователями по поводу трактовки этого произведения.

Ключевые слова: поучение, социальная проблематика, гуманизм, романтизм, автобиографичность.

Homireva O.

Taras Shevchenko's interpretation of "The Parable of the Prodigal Son"

The article discusses the peculiarity of content and purpose of the graphic series "The Parable of the Prodigal Son" of T. Shevchenko in relation to the Gospel parable, to the social and autobiographical aspects, to debate among researchers on the interpretation of this piece of art.

Keywords: moral, social issues, humanism, romanticism, autobiographical aspect.